

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการศึกษา

ลักษณะของการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ระดับครัวเรือนของผู้ประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน กรณีศึกษา องค์การชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่ำ อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง” เป็นการศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเพียงพอที่จะอธิบายให้เห็นว่าครัวเรือนแต่ละระดับความสามารถ หมายถึงความสามารถในการผลิตดีมาก ความสามารถในการผลิตดี และความสามารถในการผลิตพอใช้ มีกระบวนการจัดการความรู้อย่างไร และในขณะเดียวกันมีปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อความสามารถในการจัดการความรู้ของครัวเรือนแต่ละระดับความสามารถ ทั้งนี้ลักษณะของการศึกษาเพื่อนำมาอธิบายให้มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์นั้น ผู้ศึกษาจึงได้แบ่งลักษณะการศึกษาออกเป็น 2 ลักษณะดังนี้

1. การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) โดยศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ข้อมูลทุติยภูมิจากรายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ จุลสาร เอกสารประกอบการเรียนการสอน เอกสารเผยแพร่ เพื่อกำหนดกรอบและแนวทางในการศึกษา

2. ศึกษาภาคสนาม (Field Study) โดยศึกษาข้อมูลระดับปฐมภูมิ จากกลุ่มประชากรและประชากรตัวอย่างที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการความรู้ระดับครัวเรือนของผู้ประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านภายในองค์การชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่ำ ซึ่งมีวิธีการดำเนินการดังต่อไปนี้

การกำหนดอาชีพและพื้นที่เพื่อศึกษา

การกำหนดอาชีพเพื่อศึกษา

อาชีพที่ผู้ศึกษาระบุให้เป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษากำหนดขึ้นมาอย่างเฉพาะเจาะจง คือ อาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ โดยมีเหตุผลสำคัญด้วยกัน 3 ประการ คือ

1. เป็นอาชีพที่ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ โปรดให้มีการจัดการความรู้ไว้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ผลงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ยังคงได้รับการอนุรักษ์และพัฒนา คงความเป็นศิลปวัฒนธรรมทางวัตถุที่ล้ำค่าของชาติต่อไป
2. เป็นอาชีพที่ส่งเสริมความรู้ ทักษะ ความสามารถในการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ได้ ตั้งแต่วัยเด็ก ผลลัพธ์จากการจักสานที่เด็กจะได้รับไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม คือ สามารถมีส่วนช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่ม ในขณะที่เดียวกันตัวเด็กเองจะถูกขัดเกลาพฤติกรรมให้มีสมาธิ มีความอดทนโดยธรรมชาติ เพราะการจักสานยังมีความประณีต เด็กยังต้องอาศัยสมาธิและความอดทนมากเช่นกัน
3. เป็นอาชีพที่สร้างรายได้บนพื้นฐานความรู้ ทักษะ ความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนชุมชนมีความสัมพันธ์อยู่เดิม ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่ต้องการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้มีความเข้มแข็ง ลดปริมาณปัญหาเชิงโครงสร้างในสังคม

การกำหนดพื้นที่เพื่อศึกษา

พื้นที่ (Study Area) ที่ผู้ศึกษาระบุให้เป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ คัดเลือกโดยมีเงื่อนไขว่า พื้นที่ศึกษาต้องมีครัวเรือนที่รวมตัวกันในลักษณะของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่ประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน ประเภทการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ร่วมกัน และสามารถจัดการความรู้ (Knowledge Management) ให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์หรือบริบทชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ในที่นี้ผู้ศึกษาพิจารณาจากระยะเวลาหรือความต่อเนื่องของการจักสานภายในพื้นที่ รวมถึงการยอมรับของสังคมในความสามารถการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่เป็นสำคัญ และจากการสัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมในครอบครัวและหัตถกรรม ผู้ศึกษาเห็นว่องค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีลักษณะตรงตามเงื่อนไขมากที่สุด

องค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า เป็นองค์กรชุมชนที่มีการบริหารจัดการร่วมกันในรูปแบบขององค์กรชุมชนทางด้านอาชีพมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 จนกระทั่งปัจจุบันปี พ.ศ. 2551 ระยะเวลากว่า 11 ปีที่ผ่านมา องค์กรชุมชนได้มีการจัดการความรู้ ให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์หรือบริบทชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นลำดับ จนเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนว่า พื้นที่ดังกล่าวสามารถสร้างงานหรือสร้างอาชีพบนพื้นฐานความรู้ ทักษะ ความสามารถ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คน ชุมชน มีความสัมพันธ์อยู่เดิม เป็นความสัมพันธ์ที่ตำบลบางเจ้าฉ่า มีการทำงานจักสานมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา โดยการสานกระบุง ตะกร้า ลอบ

ไซ ฯลฯ เพื่อใช้ในครัวเรือน ซึ่งเป็นงานसानรูปแบบง่าย ๆ ต่อมาจึงเริ่มसानปั้นน้ำชาและกะพ้อ (สานทรงขวดมีหูเอาไว้ใส่ใบพลู) จนทุกวันนี้ครัวเรือนในองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า มีความสามารถในการจักสานได้หลากหลายรูปแบบ เช่น กระเป๋าถือหลากหลายรูปทรงมีสีสันสวยงาม ฯลฯ

ทั้งนี้ลักษณะรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปของผลิตภัณฑ์จากของใช้ที่เป็นสินค้าสำหรับจำหน่าย เพื่อเป็นรายได้ในการดำรงชีพในยุคนปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นว่าแต่ละครัวเรือนภายในพื้นที่ดังกล่าวมีการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง

การกำหนดกลุ่มประชากรและประชากรที่ศึกษา

การกำหนดกลุ่มประชากรเพื่อศึกษา

กลุ่มประชากรเพื่อศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษากำหนดขึ้นมาอย่างเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) คือ ผู้ประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน ระดับครัวเรือน ภายในองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า ระดับครัวเรือนที่ผู้ศึกษาจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มประชากร ตามที่องค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่ากำหนดไว้ซึ่งมีดังนี้

1. ครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตหรือจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับดีมาก หมายถึง สามารถผลิตหรือจักสานได้ทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมวัสดุอุปกรณ์การสาน และการตกแต่งผลิตภัณฑ์ในขณะเดียวกันผลิตภัณฑ์ก็มีความประณีต ละเอียด สวยงาม
2. ครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตหรือจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับดี หมายถึง สามารถผลิตได้เฉพาะการสาน แต่ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีความประณีต ละเอียด สวยงาม
3. ครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตหรือจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับพอใช้ หมายถึงสามารถผลิตได้เฉพาะการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ที่ไม่มีความประณีต (ชาวบ้านเรียกว่างานหยาบ)

ประชากรที่ศึกษา

การศึกษาข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ศึกษากำหนดขณะอยู่ในพื้นที่ศึกษา กล่าวได้ว่า ประชากรตัวอย่างที่มีความรู้ ทักษะ ความสามารถในการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่แต่ละระดับความสามารถ ที่ผู้ศึกษานำมาใช้อ้างอิงในผลการศึกษาดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นมีดังนี้

1. จากครัวเรือนทั้งหมดที่มีความสามารถในการผลิตหรือการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับดีมาก 28 ครัวเรือน ผู้ศึกษาได้ศึกษาประชากรตัวอย่าง 7 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 28.00 ทั้งนี้ 7 ครัวเรือนที่ศึกษา ประกอบไปด้วย ประธานองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า ประธานกลุ่มย่อยและสมาชิกภายในครัวเรือนผู้ประกอบการอาชีพที่มีความสามารถในการในระดับดีมาก

2. จากครัวเรือนทั้งหมดที่มีความสามารถในการผลิตหรือการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับดี 25 ครัวเรือน ผู้ศึกษาได้ศึกษาประชากรตัวอย่าง 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 12.00 ทั้งนี้ 3 ครัวเรือนที่ศึกษาประกอบไปด้วย สมาชิกภายในครัวเรือนผู้ประกอบการอาชีพที่มีความสามารถในระดับดี

3. จากครัวเรือนทั้งหมดที่มีความสามารถในการผลิตหรือการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในระดับพอใช้ 11 ครัวเรือน ผู้ศึกษากำหนดประชากรตัวอย่างเพื่อศึกษา 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 18.19 ทั้งนี้ 2 ครัวเรือนที่ศึกษาประกอบไปด้วย สมาชิกภายในครัวเรือนผู้ประกอบการที่มีความสามารถในระดับพอใช้

จำนวนประชากรแต่ละระดับความสามารถที่ผู้ศึกษากล่าวถึง เป็นประชากรตัวอย่างที่ผู้ศึกษาอ้างอิงไว้ในรายละเอียดของผลการศึกษา แต่ทว่าโดยข้อเท็จจริงแล้ว ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ประชากรแต่ละระดับความสามารถมากกว่าที่ได้กล่าวถึงข้างต้น เพื่อใช้สำหรับตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องมากที่สุด แต่ไม่ได้อ้างอิงถึงไว้ในผลการศึกษา

นอกจากนี้แล้ว เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์ และมีความถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาจึงตรวจสอบข้อมูลจากครัวเรือนที่ไม่ใช่เป็นผู้ประกอบการอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ ลูกค้าประจำ ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ เพิ่มเติมจากกลุ่มประชากรตัวอย่างหลักดังกล่าวข้างต้น

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเลือกเทคนิคในการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ระดับครัวเรือนของผู้ประกอบการอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน กรณีศึกษา องค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นการศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีการใช้เทคนิคในการศึกษาอันประกอบไปด้วย

1. การสัมภาษณ์ โดยการใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ คือ การพูดคุยแบบเป็นกันเอง (Informal Interview) การสัมภาษณ์แบบ Focus Group คือ เป็นลักษณะของการสัมภาษณ์แบบมีเป้าหมาย มีจุดสนใจเฉพาะ และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลแบบเชิงลึกตรงตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา โดยมีคำถามวางไว้เป็นแนวทางคร่าว ๆ

2. การสังเกตการณ์ (Observation) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุม โดยการเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มประชากรตัวอย่างที่ศึกษาและเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ด้านอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทการจักสานไม้ไผ่กับครัวเรือนภายในองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า (โดยใช้ระยะเวลาครัวเรือนละ 3 วัน)

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การเลือกใช้เทคนิคในการศึกษาทั้งแบบสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ดังที่กล่าวรายละเอียดแล้วข้างต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาร่วมด้วย นั่นคือ ทั้งในส่วนของแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ รวมถึงแนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ การตลาด พหุทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งหมดนี้ถือเป็นองค์ความรู้ที่นำมาใช้เป็นกรอบคิดและกรอบในการดำเนินการ ตลอดจนตั้งเป็นแบบสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่ครอบคลุมประเด็นที่จะศึกษาตามวัตถุประสงค์ รวมถึงเทปบันทึกเสียง กล้องบันทึกภาพ การจดบันทึก แผนที่ชุมชน และแบบบันทึก เป็นเครื่องมือช่วยในการบันทึกและรวบรวมข้อมูล

วิธีการรวบรวมข้อมูล

ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสาร จากการสังเกตการณ์ที่ได้บันทึกไว้ ข้อมูลจากภาคสนาม จากการสัมภาษณ์ด้วยการบันทึกเทป และจดบันทึก ข้อมูลจากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ ข้อมูลทั้งหมดผู้ศึกษาได้นำมาทำการจำแนกหากเป็นข้อมูลจากการบันทึกเทป ได้ทำการถอดข้อความเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้อ่านในการวิเคราะห์ประกอบกับการบันทึกการสังเกต และเพื่อให้อ้างอิงเป็นหลักฐานในการนำเสนอรายงานการศึกษา หากเป็นข้อมูลเอกสารจะทำการจำแนกประเภทของข้อมูลตามประเด็น และชี้ต

ข้อความที่ใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงและสำคัญในการวิเคราะห์ ดีความ ขณะเดียวกันก็จะทำการวิเคราะห์เพิ่มเติม ในขณะที่ยังจำแนกและวิจัย และจัดเข้าแฟ้มแยกประเด็นเรื่องต่าง ๆ เพื่อสะดวกแก่การนำไปใช้ในการนำเสนอรายงานการศึกษาต่อไป

การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

จากการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ตามกระบวนการที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อสร้างและจัดระบบความรู้ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ จึงต้องจัดระเบียบข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้สามารถตอบกรอบการศึกษาที่ตั้งไว้ โดยพิจารณาความเพื่ออธิบายสิ่งที่ได้ศึกษาประกอบเข้าด้วยกัน ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดและปรากฏการณ์ พร้อมกันนั้นยังมีการนำข้อมูลต่าง ๆ มาจำแนกและตีความ เพื่อให้เข้าใจการจัดการความรู้ทางด้านอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ แต่ละระดับความสามารถของครัวเรือนภายในองค์กรชุมชนการจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ สืบเนื่องจากการเข้าใจกระบวนการแล้วผู้ศึกษาจะนำข้อมูลมาแยกแยะปัจจัย เงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเสริมสร้างความสามารถในแต่ละระดับ โดยอาศัยพื้นฐานทางแนวคิดทฤษฎี เข้าร่วมในการอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา

เนื่องจากองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นสนามการศึกษาและวิจัยที่ผู้ศึกษาไม่รู้จักใครในองค์กรเป็นการส่วนตัว ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงต้องใช้เวลาปรับตัวและสร้างความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนและกลุ่มตัวอย่าง โดยอาศัยวิธีการสร้างความสัมพันธ์ไปพร้อมกับการเรียนรู้องค์กรชุมชนผ่านกิจกรรมภายในองค์กรชุมชน เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและสร้างความไว้วางใจ เพียงพอที่ผู้ให้ข้อมูลระดับต่าง ๆ จะให้ข้อมูลในเชิงลึก ผู้ศึกษาจึงใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลโดยอยู่อาศัยในชุมชนรวม 3 เดือน คือ ตั้งแต่ 1 พฤศจิกายน 2549-31 มกราคม 2550 หลังจากนั้นมา ผู้ศึกษายังได้ลงพื้นที่เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับขณะลงพื้นที่ครั้งแรกทั้งหมด 3 ครั้ง คือ วันที่ 5-6 พฤษภาคม 2550 วันที่ 14-16 ตุลาคม 2550 และวันที่ 7-10 กุมภาพันธ์ 2551